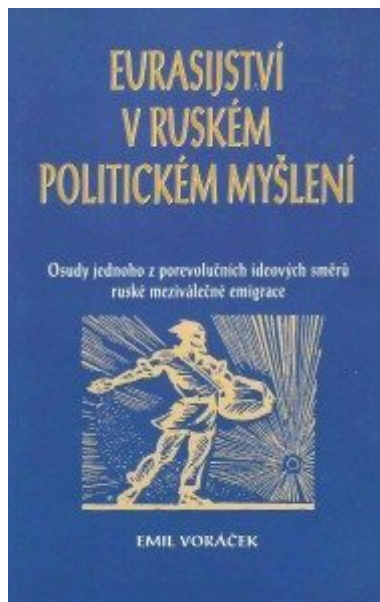

Osudy jednoho z porevolučních ideových směrů ruské meziválečné emigrace

Historik Emil Voráček patří nejen mezi první české badatele, kteří systematicky věnovali práci významnému ruskému meziválečnému myšlenkovému proudu, který dnes znovu nabývá na síle a na významu, jakým eurasijství jistě je, ale mezi světové badatele, kteří tak učinili vůbec, neboť eurasijství zatím byla věnována pouze jedna ucelenější monografie.

Svou roli bezpochyby hrálo několik desítek let intelektuálního vakua, je pochopitelné, že v Sovětském svazu nemohl být věnován myšlenkovému proudu, který se zrodil v lůně postříjnové emigrace takový prostor, jaký by si zasloužil. Avšak pád Železné opony a Sovětského svazu způsobil z hlediska eurasijství dvojí pozitivní dopad: jednak umožnil opětovný a otevřený zájem o vlastní minulost a za druhé celkové klima přálo opětovným diskusím nad pozicí Ruska a „ruské ideje“ vůbec.

Co si pod „eurasijstvím“ představit? V zásadě jde o myšlenkový směr, který byl sice bolševickou revolucí katalyzován, nicméně jeho duchovní počátky můžeme vysledovat již dříve a to u osob spisovatele Dostojevského a koncepcí historika a sociologa Nikolaje Jakovleviče Danilevského.

Za prazáklad euroasijské syntézy můžeme považovat teorie „ruskoj idej“ 19. století, které pod vlivem okolností připisovali carskému Rusku jisté mesianistické poslání. Autoři těchto myšlenek, v jejichž dílech se často objevovaly teze o „třetím Římě“ v zásadě navazovali na „antizapadnickou“ tradici. To však neznamenal, že „ruská cesta“ musí nutně znamenat vzájemné rozřehnutí se západním světem. To ostatně netvrdil ani F. Dostojevskij, pro nějž ruská myšlenka „všelidství“ znamenala specifickou otevřenost a vnímavost ve vztahu k evropské kultuře. Izolacionistického a konfrontačního charakteru nabyla „ruská idea“ teprve v neoslavjanofilství – v panslavistických konstrukcích zmíněného Danilevského a

nebyzantinských koncepcích K. Leontjeva. Až zde byl položen důraz na zvláštní ruský „kulturně-historický typ“, který je oddělen od západoevropského (Voráček 2004; 54).

Spíše než panslavistické koncepce Danilevského měla pro formulování eurasijské ideje význam jeho koncepce paralelně se rozvíjejících na sobě nezávislých kultur a odmítání úlohy „pokroku“, čímž jasně mířil vůči jedinému – proti kulturní hegemonii, snaze povyšovat jednu kulturu nad jiné, ve finále tedy kulturu německo-románskou nad slovanský způsob života. Danilevského Všeslovanský svaz neměl usilovat o celosvětovou nadvládu, ale měl být nutnou a zároveň jedinečnou možnou zárukou zachování kulturní plurality, jedinou obranou proti celosvětové nadvládě Evropy (Krejčí 2007, 2). Eurasijství se tak stalo jakýmsi vyjádřením nové ruské ideje, kterou tvůrci reagovali na podstatné změny mezinárodní situace a podmínek, jejichž dominantní konstantou byla bolševická revoluce.

Emil Voráček rozvíjí dějiny euroasijského myšlení postupně, od prazákladů, přes zásadní ideové koncepce a názorové střety přelomu 19./20. století, až po důležité období 20. let – tedy ruské porevoluční emigrace. Českého čtenáře možná zaujme fakt, že v době ruské emigrace a formování euroasijské ideologie ve dvacátých letech 20. století bylo jedním ze zásadních míst styků euroasijských intelektuálů a jim spřízněných myslitelů, právě v Praze a z tohoto důvodu pražské archivy dodnes představují velice cenný zdroj informací nejen o eurasijství, ale o vývoji ruského politického myšlení v tomto období vůbec. Patrně nejvýznamnější eurasijec „staré školy“, historik a přírodovědec Petr N. Savickij, autor „Euroasijské kroniky“, prožil léta 1921–45 a 1956–68 v Praze, kde také zemřel.

Střední Evropa vždy hrála v myšlenkách eurasijců důležitou úlohu a na rozdíl od dnešních zástupců tzv. „neo-urasianismu“, za jehož archetypálního představitele snad nelze považovat nikoho jiného, než Alexandra Dugina nebyli intelektuálové euroasijské staré školy (vyjma Savického) orientováni na geopolitiku, nýbrž na kulturu a filosofii dějin. Styky ruských eurasijců s československým intelektuálním prostředím stojí ještě před solidnějším historiografickým zpracováním (stejně jako vztahy mezi eurasijci a tzv. německou konzervativní revolucí) a sám doktor Voráček připomíná, že jeho publikaci lze v tomto ohledu považovat za jakýsi první start v poznání problematiky eurasijství a on sám zde plánuje další práci a výzkum, stejně tak ale apeluje, či spíše doufá v to, že jeho publikace bude podnětným inspiračním zdrojem pro další badatele.

Drobnou výtku si snad pouze zaslouží závěrečná absence byť jen stručnějšího přehledu současné situace kolem euroasijských směrů, která vzhledem k tomu, že Emil Voráček závěr knihy doplnil zajímavými úvahami nad možnými eventualitami, které budoucnost euroasijským myšlenkovým koncepcím skýtá, mohla být akcentována. V každém případě jde o velice kvalitní knihu, která zaplňuje podstatnou mezeru v poznání (které tak vzhledem k některým aspektům současné zahraničně-politické a geopolitické situace přichází jako na zavolanou) a jistě by neměla chybět v žádné politologické a historické knihovně.

Anotace knihy Emila Voráčka byla původně publikována na Dělském potápěči dne 4. října 2008.

Eurasijský kontinent v emigračním souostroví

Každý, kdo se alespoň zběžně setkal s problematikou ruské emigrace po roce 1917, ví, že meziválečné Československo (zvláště Praha) mělo v souostroví ruské emigrace své významné místo.

Stačí vzpomenout osobnosti spojené s naší zemí, jako je básnířka Marina Cvetajevová, byzantolog Nikolaj Kondakov či filosof Nikolaj Losskij. Významný podíl na pobytu řady špiček ruské vědy a kultury u nás měla Ruská akce Vincence Kramáře, stejně jako uvážlivá politika T. G. Masaryka, orientovaná na podporu nebolševické ruské elity s výhledem na možný zisk vlivu v její zemi. Naše věda během devadesátých let minulého století postupně zpracovávala některé aspekty dějin ruské emigrace a na tomto poli vznikla řada pozoruhodných prací (M. C. Putna, M. Zadražilová: Rusko mimo Rusko, N. Savický: Češi v Rusku, Rusové v Čechách, sborník Duchovní proudy ruské emigrace a některé další). Přesto stav českého zkoumání této problematiky ještě není možné považovat za uspokojivý a v budoucnu lze jistě očekávat další práce, zpřesňující a mapující další bílá místa.

Jedním z velkých témat je činnost skupiny eurasijců, které se věnuje publikace Emila Voráčka Eurasijství v ruském politickém myšlení. I tady je naše země jen jedním z ostrovů, kde příslušníci hnutí pobývali. V jejich případě však mělo Československo výsadní postavení: působila zde vůdčí osobnost eurasijství: Pjotr Nikolajevič Savickij.

Jak zkoumat oceán

Čím bylo toto hnutí pozoruhodné? Eurasijství vzniklo jako reakce na politický a kulturní zlom, který přinesla první světová válka a bolševická revoluce, kdy se zhroutily konstitučně-monarchistické jistoty staré Evropy. Evropa prožívala období okouzlení radikálními – levicovými i pravicovými – idejemi a demokracie se zdála mnohým intelektuálům být systémem slabým a bezbarvým. Eurasijství chtělo odpovědět na prastarou otázku, co je Rusko a kam kráčí, a to způsobem novým a neotřelým. Inspirováni teorií kulturně-historických typů Danilevského, vytvořili členové hnutí představu (nebo mýtus, chcete-li) Eurasie, „kontinentu-oceánu“, rozsáhlého a svébytného prostoru, kde přírodní podmínky tvoří jedinečnou syntézu s lidskou kulturou, která jej obývá. „Rusko není ani Evropa, ani Asie, nýbrž zvláštní kulturní svět, nacházející se mezi Asií a Evropou, který se historicky rozvíjel tu za spolupráce, jindy za boje i s Evropou i s Asií“ (G. Vernadskij). Eurasie má vlastní charakteristiku etnickou, kulturní, ekonomickou, náboženskou, a dokonce i lingvistickou. Její dějiny probíhají ve velkých cyklech a jsou imanentním procesem s vlastními zákonitostmi. Na tomto „kontinentu-oceánu“ se během dějin vyskytovala celá řada státních útvarů, ale sjednotit natolik pestrý, avšak jednotný prostor se podařilo jen mongolské říši a ruskému impériu. Sovětský svaz pak byl přes výhrady vůči bolševickému režimu příslušníky hnutí vnímán jako další ztělesnění jejich Eurasie. Příslušníci hnutí nebyli ani bolševiky, ani nacionalisty, byli však stoupenci kulturní autonomie až izolacionismu svého prostoru.

Eurasijství se od počátku formovalo jako diskusní prostor, kde své příspěvky ke studiu přinášeli přední představitelé hnutí. A nejednalo se o osobnosti druhořadé; kromě ekonoma a

geografa Savického patřil k předním myslitelům světoznámý lingvista Nikolaj Trubeckoj, historik a kulturolog Georgij Vernadskij, budoucí teolog Georgij Florovskij, filosof Lev Karsavin a další. Někteří z nich (například poslední dva jmenovaní) patřili k hnutí jen po určité období jeho rozkvětu, jiní zůstali eurasijským myšlenkám věrni do konce života.

Eurasijci vyvíjeli velmi aktivní činnost: kromě publikování sborníků svých prací vydávali řadu časopisů, pořádali přednášky a diskusní večery. I v dnešní době se můžeme pozastavit nad metodologií, s jejíž pomocí se pokoušeli uchopit fenomén Eurasie, či spíše Ruska v širším kontextu. Právě metoda různých hledisek, snažících se o uchopení určitého časoprostorově vymezeného fenoménu, by mohla být dodnes inspirujícím přístupem nejen ke studiu Ruska, ale i takových areálů, jako je například Balkán, Indie nebo Čína. Eurasijci přicházeli s novými hledisky na vývoj kultur: všímali si kupříkladu jejich spojitosti s přírodními cykly a z nich vyplývajícího rytmického opakování jistých historických jevů, postulovali souvislost kultury s klimatickými a vegetačními pásy (protiklad „stepních“ a „lesních“ kultur) apod. Dalším inspirativním prvkem bylo objevování alternativních výkladů dějinných událostí či zdůrazňování faktorů dříve považovaných za marginální.

Eurasijský způsob nazírání měl však také své negativní stránky. Zjevná byla například jistá vykonstruovanost samotného předmětu studia: existence Eurasie se apriorně předpokládala a důkazy se dohledávaly až zpětně. Aby byl potvrzen eurasijský charakter Ruska, příslušníci hnutí potlačovali ve svých studiích vazby ruského kulturního okruhu na Evropu, a naopak uměle zdůrazňovali spjatost s Mongolskem či islámským světem. Izolacionismus ve vztahu k Evropě přinášel další problematické momenty: v oblasti náboženství bylo pravoslaví uměle oddělováno od západního křesťanského světa, v lingvistice docházelo k pokusům propojit slovanské jazyky s jazyky východními (tzv. eurasijský jazykový svaz) na úkor jejich vazeb s jazyky románskými a germánskými.

Vědecké píky a úchylky

Určitou distanci dnešní vědy k eurasijskému hnutí však zapříčinila jiná vlastnost tohoto hnutí, ve své době považovaná za přednost: hnutí bylo strukturované po vzoru politické strany. V době mezi dvěma světovými válkami, prodchnuté duchem stranictví a spolkařství, s velkou oblibou členských průkazek, sjezdů a platforem, se nejednalo o nic tak výjimečného. Eurasijské hnutí však sledovalo vysoký cíl: studium Eurasie-Ruska mělo vést nejen k pochopení tohoto prostoru, nýbrž k šíření vlastních představ a postupnému převzetí moci. Proto byla na území SSSR vedena propagační činnost, která však velkých úspěchů nedosáhla. Mnohem úspěšnější byla činnost sovětské rozvědky ve vlastním eurasijském hnutí, které bylo pečlivě sledováno a patrně i infiltrováno. Strach z této infiltrace přiváděl vedení hnutí k pokusům o různé „konspirační“ kroky. Vcelku byl vztah hnutí k sovětskému režimu sice odmítavý, avšak pragmatický. To ale nebránilo v likvidaci clamartské sekce hnutí, otevřeně hlásající probolševické pozice, a jejího prohlášení za „úchylku“. Obecně lze říci, že hnutí nebyly cizí některé ideje krajní levice (společné vlastnictví, centrální plánování), stejně jako krajní pravice (izolacionismus, sebestřednost, národní výlučnost).

Doba největšího rozkvětu eurasijství připadla na polovinu dvacátých let, v letech třicátých již

hnutí spíše jen přežívalo. Svou roli zde jistě sehrála změna politické a duchovní atmosféry, kdy začalo být zřejmé, že sovětský režim je stabilnější, než se očekávalo, a šance na politický úspěch jsou u hnutí minimální. Také hlavní filosofická idea hnutí se začala vyčerpávat a mnozí z jeho aktérů nacházeli závažnější pole pro své působení. Eurasijství se však nevytratilo. Stejně jako nebyl nahodilý jeho vznik (hnutí mělo hluboké kořeny v ruském myšlení slavjanofilského a neoslavjanofilského typu), tak v dalším vývoji zcela nevymizely ani jeho myšlenky. Po druhé světové válce v USA úspěšně působil a propagoval eurasijské myšlenky G. Vernadskij, v Rusku eurasijství aplikoval a rozvíjel etnolog a historik Lev Gumiljov (některé jeho práce jsou přeložené i do češtiny). Gumiljovovy teoretické práce se staly mimořádně populárními na počátku devadesátých let, kdy došlo v postsovětském Rusku k oživení eurasijských idejí. Tehdy se objevily eurasijsky zaměřené organizace, vydávala se literatura a periodika. Přestože řada z těchto organizací existuje dodnes, jejich vliv je okrajový. O vlivu těchto myšlenek se hovoří v případě některých idejí populárních prakticky v celém politickém spektru současného Ruska, jako je multikulturalismus, Rusko jako zvláštní kulturní celek, odlišnost Ruska od euroamerické civilizace apod. Tyto ideje jsou však v Rusku tradiční přinejmenším od počátku XIX. století, mají dosti povšechný charakter a celou řadu analogií v jiných zemích, a proto je lze stěží považovat za čistě eurasijské. Je pozoruhodné, že nejvyššího slyšení se eurasijským idejím dostalo nikoli v Rusku, nýbrž v dnešním Kazachstánu, kde slouží ke konstituování státní ideje tohoto nového státu.

Kniha Eurasijství v ruském politickém myšlení může českému čtenáři podat o eurasijské problematice široký a rozvrstvený přehled. Je uvedena přehledem pramenů a historiografie zvoleného tématu, po níž se autor v následujících třech kapitolách věnuje kořenům a kontextům hnutí. Nejprve se zastavuje u ruského myšlení před rokem 1917, poté u myšlenkových proudů porevolučních, z nichž eurasijství vzniklo, a nakonec u vymezování vůči soudobému evropskému ideovému kontextu. Značnému prostoru, který je v práci udělen zdrojům a okolnostem fenoménu eurasijství, však neodpovídá rozsah věnovaný hnutí samému. Pojednání o něm začíná až v druhé polovině knihy. Myšlenkovému obsahu hnutí je v podstatě věnována jen kapitola Eurasijská syntéza, kdežto následující kapitola Eurasijství jako politické hnutí je již zdařilým popisem dějin eurasijské organizace. Poslední hlava se pak věnuje ohlasu hnutí a diskusi o něm. Z obsahového hlediska lze konstatovat, že autor se soustřeďuje spíše na popis vnějších událostí a okolností než na hlubší analýzu vlastních eurasijských konceptů. Čtenář může postrádat širší komentování základních myšlenkových motivů a rozbor textů koryfejí hnutí. Z hlediska kompozice se práce blíží sborníku článků, které byly jejím zdrojem. Mnohá fakta se nejednou opakují, ne vždy se však shodují: Berďajev je na s. 77 pojímán jako „liberální intelektuál“, kdežto na s. 96 jako „personalistický socialista“; několikrát se komentuje odchod Florovského od hnutí (např. s. 230, 252), opakovaně se definují některé pojmy atd. Lze tu vytknout i drobné nepřesnosti: Berďajev nestudoval v Německu (s. 69); nebyl ani liberálem, ani ortodoxním křesťanem (s. 96); většina autorů sborníku Věchi nepatřila mezi liberály (někteří se přimykali k neoslavjanofilskému hnutí a byli liberály za výše zmíněný sborník kritizováni); s Geršenzonem si z opačného rohu pokoje dopisoval nikoli Vladimir, nýbrž Vjačeslav Ivanov (s. 253); Vladimir Solovjov nemohl být zdrojem eurasijství, protože ostře kritizoval koncepty národní a kulturní výlučnosti (s. 247) atd. Přesto je třeba ocenit objektivitu a vyrovnanost, s níž si autor všímá kladných i záporných stránek složitého hnutí, včetně jeho kontroverzního politického zaměření. Kniha

významně přispívá k mapování prostoru kulturního a myšlenkového života ruské emigrace, který se úzce dotýká i našich zemí. Jistě nebude na tomto poli příspěvkem posledním.

Recenze Hanuše Nykla byla převzata z Literárních novin č.52/2004.

O autorovi

PhDr. Emil Voráček, DrSc. se narodil 18. 7. 1950 v Plzni. Po maturitě v roce 1969 studoval na Fakultě jaderné a fyzikálně inženýrské ČVUT; v roce 1970 byl přijat na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kde v letech 1970-1975 vystudoval obor dějepis – politická ekonomie. V roce 1976 složil rigorózní zkoušky a získal titul PhDr. (udělen roku 1976). V roce 1981 složil příslušné zkoušky a získal titul CSc. (uděleno 1981). Od roku 1975 pracoval v Československo-sovětském institutu ČSAV. Po jeho zrušení v lednu 1990 a po osobní atestaci získal místo v Ústavu dějin střední a východní Evropy ČSAV. Po zrušení tohoto ústavu v roce 1993 přešel do Historického ústavu AV ČR, kde pracuje dodnes. Je samostatným vědeckým pracovníkem oddělení obecných dějin 19. a 20. století. V prosinci 2001 obhájil titul DrSc. Je vedoucím pracovní skupiny výzkumu ruských dějin.

Zaměřuje se především na nejnovější dějiny Ruska, resp. Sovětského svazu ve 20. století. Svoji pozornost soustřeďuje na modernizaci ruské společnosti, na problematiku stalinismu, jeho mocenských mechanismů, institutů, a úlohy jednotlivých vrstev společnosti v komparativní perspektivě. Dalším ohniskem jeho badatelského zájmu jsou dějiny ruského politického a sociologického myšlení, historie česko-ruských a československo-sovětských vztahů a problémy transformace zemí bývalého sovětského bloku a jejich přechodu k demokratickému politickému systému. Zde věnuje pozornost zejména problematice společenské stability a občanské společnosti jako podstatného stabilizačního prvku.

Organizoval a referoval na řadě mezinárodních vědeckých konferencí, z nichž uvedme konferenci na téma „The Legacy of the Past as a Factor of the Transformation Process in Postcommunist Countries of Central Europe (Territory of Poland, Czech Republic, Slovak Republic, Hungary, former GDR)“ konanou v Praze v roce 1993. E. Voráček je editorem několika konferenčních sborníků (např. „Československo 1918-1938“, 1999; „TGM. Demokracie a evropanství“, 2001). Na VI. světovém kongresu výzkumu střední a východní Evropy (ICCEES) v Tampere na přelomu července a srpna 2000 referoval o stavu českého historického výzkumu Ruska.

Je autorem dvou monografií a více než stovky odborných studií. Vlednu 2001 byl zvolen předsedou Společnosti pro výzkum východní a střední Evropy v ČR (asociovaný člen ICCEES). Je členem redakční rady Slovanského přehledu a česko-ruské komise historiků a archivářů. Přednáší na Ústavu politologie FF UK v Praze, příležitostně pak zejména na Vysoké škole pedagogické v Hradci Králové a v Osteuropa Institut der Freie Universität Berlin, jakož i na Moskevské diplomatické akademii (MGIMO).

(Životopisné údaje jsou aktuální k r. 2004 – pozn. redakce DP)

DÉLSKÝ POTÁPĚČ

Název: Eurasijství v ruském politickém myšlení

Podnázev: Osudy jednoho z porevolučních ideových směrů ruské meziválečné emigrace

Autor: Emil Voráček

Formát / stran: 352 stran, 21x13cm, česky, brožovaná vazba

Datum vydání: 2004 (1. vydání)

EAN: 9788086277349

ISBN: 80-86277-34-8

Nakladatel: SET OUT

Knihu je možno zakoupit **ZDE**.